

Dr Nadežda JOVANOVIĆ

Moje izlaganje podstaknuto je konstatacijom da u objavljenim za ovaj naučni skup tekstovima nisam uočila analize problema koje su u svoje vreme, u međuratnom razdoblju, zanimali mnoge srpske i jugoslovenske ekonomiste i sociologe, kritičare državne privredne politike i sistema, ticala su se oblika i metoda modernizacije privrednog sistema u celini ili njegovih pojedinih komponenata i grana i potrebe da se i srpska i jugoslovenska privreda uključe u svetske i evropske ekonomske tokove.

Ne ulazeći u sagledavanje mnogobrojnih problema tog razvoja, obratila bih pažnju na nekoliko momenata iz bogatog nasleđa profesora Beogradskog univerziteta dr Dragoljuba Jovanovića, koji ga prikazuju kao dobrog poznavaooca ekonomske i socijalne problematike i jednog od boraca za modernizaciju jugoslovenske privrede u raznim oblicima, pre svega u unapređivanju industrijske i poljoprivredne proizvodnje, njihove moderne organizacije; u upoznavanju javnosti sa dostignućima evropske i američke organizacije proizvodnje i iskorišćavanja postojećih mogućnosti na jugoslovenskom tlu za prevazilaženje zaostalosti u privrednom razvoju. Malo je poznato da je Dragoljub Jovanović bio oštar kritičar ekonomske politike vladinih mera na polju finansiranja, industrije i agrara. Pri tom se nije ograničavao na kritiku nego je u više tekstova dao svoje viđenje metoda i oblika reorganizacije privrede na modernim principima, potrebe korenite promene odnosa države prema ekonomskim problemima, insistirao je na primeni dostignuća u raznim privrednim oblastima u svetskim razvijenim državama.

Ovom prilikom bih se osvrnula na nekoliko problema, kojima se dr Jovanović bavio, pre svega na problem organizacije industrijske proizvodnje, agrarnu politiku i značaj zadrugarstva u poljoprivredi. Prirodno je da nije moguće ovom prilikom analizirati Jovanovićeve stavove i ocenjivati njihove vrednosti za nauku i praksu, ali zaslužuju bar da budu uočeni, pa je stvar ekonomista, politikologa i sociologa da ih vrednuju i ocenjuju.

U svojim tekstovima iz 1924. godine dr Jovanović je obrazlagao potrebu modernizacije proizvodnog procesa zavod racionalnijeg i modernijeg razvoja industrijske proizvodnje („Proizvodnju treba organizovati”, „Kako izgleda organizovano preduzeće”, „Industrijska politika” i dr.), podvlačeći povezivanje te modernizacije sa potrebom poboljšanja socijalnog položaja učesnika u tom procesu. Polazio je od shvatanja da u društvu postoji kontradikcija između količine materijalnih bogatstava i želje narodnih slojeva da žive boljim, ugodnijim i kulturnijim životom, da je u modernom svetu sve teže podmiriti potrebe i kanalisati težnje tih slojeva, raspodelu bogatstava, koja zavisi, po njegovom mišljenju, od racionalne organizacije proizvodnje. Pod tom organizacijom je navodio izmenu načina rada, koji bi bio bolje nagraden i slobodniji; postizanje štednje uvođenjem racionalizacije proizvodnje a ne stezanjem kaiša. „Umesto da kažemo: radimo i štedimo”, pisao je, „valja reći: organizujemo svoju proizvodnju, unosimo u svoj rad naučne metode, plan, sistem i izvestan socijalni duh koji odgovara našem vremenu.” Podvlačio je potrebu intenzivnog i efikasnog rada po američkom uzoru. Američkom metodu organizacije proizvodnje davao je prednost nad evropskim (nemačkim i francuskim), videvši u njemu primenu nauke, sociologije i psihologije na tehničku i ljudsku organizaciju proizvodnog procesa, i predloživši njenu primenu u Jugoslaviji. Upoređivao je Jugoslaviju sa ulaskom Amerike u novo doba ljudske istorije pre stotinu godina, kada je počela svoj nezavisan politički život, ukazivao je na sličnosti prirodnih bogatstava dve zemlje i bogatstvo prirode kao podstrek za „veliku zemljoradnju i industriju”, na sličnosti Amerikanaca i Jugoslovena u preduzimljivosti, koja se graniči sa drskošću, ide do „bezobzirnosti”.

Pod pojmom organizacije proizvodnje podrazumevao je naučnu organizaciju, primenu nauke u ljudskoj dinamici, detaljnu podelu rada, logičnost, razvijenu mehaniku i mašineriju, ali je podvlačio i potrebu vođenja računa o „organskom individualizmu”, tj. psihičkim i fiziološkim potrebama čoveka, što bi omogućilo da on posvećuje poslu celokupnu fizičku i duhovnu snagu u ostvarivanju „organizovane slobode”. U vezi s tim je podvlačio potrebu racionalnog korišćenja ljudskih osobina u proizvodnom procesu. Smatrao je da za dobro organizovanu proizvodnju mora da postoji aktivna direkcija, budna na sve novine, protivnik rutine, vešta da svakom podeli posao koji može najbolje vršiti, zadržavajući samo najviše funkcije koordinacije i komande. Isticao je dva momenta važna za organizaciju racionalnog rada preduzeća: otklanjanje smetnji i uzroka zastoja i izbegavanje „zaludnog umora”, tj. zavodenje unutrašnjeg rada i racionalizacije. Podvlačio je značaj i ulogu čoveka, radne snage u racionalnoj organizaciji proizvodnje koja bi omogućavala najmanje umora i postizala maksimum rezultata. Ukazivao je i na konkretne mere racionalog unapređivanja proizvodnje (obezbeđivanje finansijskih sredstava, prateći poslovi, prevoz materijala, organizacija administracije i dr.), navodeći primer Amerike i upozoravajući na potrebu oslo-

bađanja od nerada i gubljenja vremena u jugoslovenskim preduzećima, kao i na uvođenje radne discipline.

Kada je po preporuci profesora Slobodana Jovanovića postao asistent, a zatim profesor na Pravnom fakultetu, dr Jovanović je predavao agrarnu politiku, ozbiljno proučavajući iskustva drugih zemalja u toj oblasti, težeći da ih prenese na razvoj i modernizaciju poljoprivrede u svojoj zemlji. U skladu sa svojim idejnim pogledima, proklamovao je tzv. agrarni socijalizam koji ne ukida privatnu svojinu na zemlju, a od socijalističkih ideja uzima, kako je pisao, „težnju da se društvena bogatstva, u prvom redu zemlja, rasporede što pravilnije i što pravičnije na sve veći broj ljudi sposobnih za rad” („Naš agrarni socijalizam” iz 1927. godine). Pisao je o dilemi, koja zanima mnoge stručnjake u raznim državama, da li te države treba da budu agrarne, industrijske ili agrarno-industrijske, o tome da će agrarna politika igrati veću ili manju ulogu, predstavljajući praksu sa ekonomskom, socijalnom, kulturno-političkom i organizatorskom sadržinom. U studiji „Agrarna politika” iz 1930. godine i u članku „Naši agrarni problemi” iz iste godine, analizirao je istorijski razvoj agrarnih odnosa u raznim zemljama, merama u oblastima agrarne politike, njenoj ulozi kao poluge za budući razvoj agrara.

Konstatovano je da je Jugoslavija „jedno od najsloženijih područja agrarne zemlje” zbog svoje geografije, socijalnih i kulturnih različitosti, postojanja i potpuno prirodne i novčane privrede sa savremenim bankarsko-finansijskim sistemom, kartelima i zadrugama, što otežava vođenje jedinstvene agrarne politike i dovodenja do kraja agrarne reforme u samoj Srbiji, u kojoj postoje ostaci begovskog, aginskog i čifutskog stanja u južnim krajevima, akutan problem kolonizacije, a zadrugarstvo tek u začetku. Obeležio je glavne zadatke u organizaciji i sprovođenju agrarne reforme, a među njima je rešavanje kreditiranja seljačke proizvodnje, organizovanje prodaje proizvoda sa sela, pošumljavanje, posebno na Kosovu, melioracija; razgraničenje državnih i opštinskih dobara, uređenje katastra i dr. Smatrao je neophodnim organizovanje poljoprivredne komore, utvrđivanje agrarnih interesenata u posedu, oporezivanje u skladu sa snagom poseda, rentabilnost proizvodnje, osavremenjivanje carinske politike, zaštitu poljoprivredne i šumske industrije i drugo. Ukazivao je na potrebu podizanja tehničkog, kulturnog i prosvetnog nivoa većinskog seoskog stanovništva, uvođenja savremenih metoda u poljoprivredu. Stoga je posebnu pažnju posvetio stanju i razvoju zadružnog pokreta, udruživanju seljaka u zadruge i druge organizacije na selu, njihovom oslobađanju od tutorstva države i zavisnosti od banaka i zelenaša.

Problemu zadrugarstva dr Jovanović posvetio je deo svoje studije „Agrarna politika” i više članaka. Ukazujući na značaj poljoprivredne proizvodnje u seljačkoj zemlji, kakve su bile Srbija i Jugoslavija, Dragoljub Jovanović je u, finansijski snažnom i nezavisnom zadrugarstvu, osposobljenom za pružanje pomoći seljacima, video glavnu polugu za prevazilaženje

zaostalosti seljačke proizvodnje, njenog unapređivanja na savremenim osnovama u između ostalog, ujedinjavanju seljačkih proizvodnih napora zarad stvaranja savremene privrede, sposobne da se odupre pritiscima grada, države i činovništva.

Iz problematike zadrugarstva i zadružnog i kooperativnog pokreta na selu ovom prilikom bih izdvojila nekoliko važnih pitanja o kojima je pisao dr Dragoljub Jovanović. Već je u prvoj studiji iz te problematike iz 1927. godine, koja je imala naslov „Načela zadrugarstva, teorijska i praktična”, polazeći od teorija o zadrugarstvu u više evropskih studija od kraja XIX veka, među kojima je isticao Ruse Keslera i Tugana Braranovskog, Francuza Šarla Žida, Amerikanca Paula, Italijana Marijavija, dr Jovanović je odredio klasifikaciju kooperativna i zadruga prema njihovom značaju i nameni u raznim zemljama. Posebnu pažnju posvetio je definisanju zadrugarstva u poljoprivredi i međuzadružnoj saradnji, kao novom, načinu uređivanja društva, koji bi zamenio individualni princip seljačke proizvodnje. U članku „Zadružni dan” iz 1927. godine pisao je da su zadruge „tipovi velikog kalibra protiv današnjeg društvenog uređenja u kome vlada kaos, nepravda i isisavanje”, a zadrugari su „novi ljudi, ljudi budućnosti, rušioci današnjeg, zidari novog stroja”. Tvrdio je da zadruge moraju imati podlogu u ekonomskim prilikama zemlje, društvenom i političkom stupnju njenog razvoja, u sposobnosti stanovništva da se udružuje i da udruženo posluje. Pisao je o stanju zadrugarstva u raznim delovima Jugoslavije, preprekama za njihov razvoj zbog rasturenosti sela, niskog nivoa materijalne kulture i prosvetćenosti, nerazvijenosti proizvodnih i tržišnih odnosa. Prevazilaženje postojećih prepreka za razvoj zadružnog pokreta video je u međuzadružnoj saradnji, jačanju odbrambene moći seoskih organizacija, stvaranju na selu i takvog oblika organizovanja, koji bi bio sličan radničkim sindikatima, i imao staleški karakter. Njihova uloga je, prema dr Jovanoviću, unapređivanje seoskog gazdinstva i njegove proizvodnje, organizovanje i prosvetćivanje članova, snabdevanje mašinama i alatima, ispitivanje vrednosti velikog i malog poseda radi njihovog osposobljavanja za konkurenciju sa velikim i za veću proizvodnju na savremenim i naučnim osnovama. U zemljoradničkim sindikatima video je organizacije koje utiru put zadrugarstvu, približuju seljake kooperativnima, čine „sredinu između čisto privatne privrede i kooperativa”, ostavljajući više maha slobodnoj inicijativi i ličnoj delatnosti. Potvrdu svojih navoda nalazio je u postojanju i delovanju zemljoradničkih sindikata u Francuskoj i Nemačkoj, pozivajući seljake da se posluže njihovim primerom radi razvijanja sličnih organizacija u Jugoslaviji. U radovima „Zemljoradnički sindikat” iz 1925. i „Načelo saradnje. Sindikati i zadruge moderni oblici društvene saradnje” iz 1941. godine – pocrtavao je da u XX veku „izolovan čovek ne može biti slobodan”, a da „udruženje ne samo nije opasno za slobodu, već je prvi uslov, ne samo da ljudi budu slobodni, već i da rade i stvaraju”. Razne oblike organizovanja radnih ljudi smatrao je formom koja omogućava, s jedne strane, odbranu od

režima, zelenaša, bankarskog i kapitalističkog isisavanja, a, s druge strane, onom vrstom udruživanja seljaka, pa i radnika, koja stvara uslove za svesno prihvatanje kolektivnog rada radi unapređivanja proizvodnje i socijalnog vaspitanja i uzdizanja njihovog članstva. Za takvo udruživanje, slobodno poslovanje i ubiranje rezultata rada, prema Jovanoviću, trebalo bi obezbediti neophodne pretpostavke, pre svega sprovođenje agrarne reforme i preuređenje zemljišnih i drugih odnosa u poljoprivredi, tj. primenu agrarne politike i korenitu promenu odnosa države prema selu i seljacima.

Na kraju bih zaključila da u proučavanju modernizacijskih procesa u Srbiji, kao i u jugoslovenskoj državi u celini u XX veku, nije naodmet analizirati i stavove srpskih i jugoslovenskih ekonomista i sociologa o problemima, koje sam samo letimično navela, iskoristivši mogućnost da iznesem neke od stavova jednog od istaknutih srpskih naučnika i političara, profesora Beogradskog univerziteta dr Dragoljuba Jovanovića, smatrajući da su oni neposredno povezani sa temom ovog naučnog skupa.